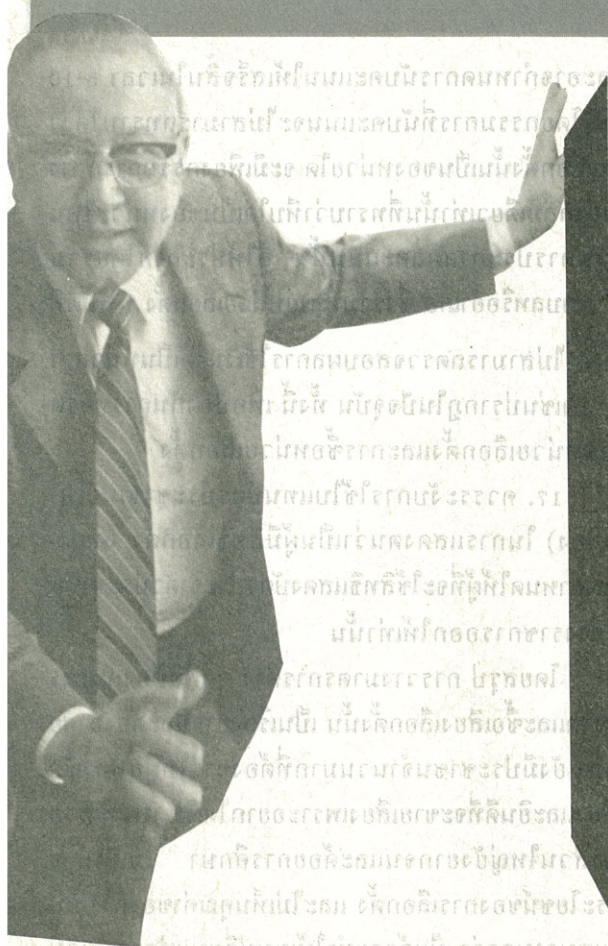

มาตรการแทนการ ดำเนินคดีอาญา

*ศิริศักดิ์ ดิยะพรรณ

1. ความหมาย

การดำเนินคดีอาญาไม่ว่าของประเทศหรือระบบกฎหมายใดมักจะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน คือ

- (1) การแจ้งความร้องทุกข์
- (2) การจับกุม
- (3) การสอบสวน
- (4) การฟ้องร้อง
- (5) การพิจารณาโดยศาล และ (6) การลงโทษ

ซึ่งรวมเรียกว่า “กระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธี (Traditional or Typical Jusuce System)”

การไม่นำกระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธีมาใช้กับผู้กระทำผิดให้ครบขั้นตอนแต่ใช้วิธีอื่นแทน ซึ่งอาจมีกฎหมายอนุญาตโดยชัดแจ้งหรือไม่ก็ตามถือเป็น

การ “หลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบน (Deviation)” ส่วนวิธีการที่นำมาใช้ในการหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนนั้นเรียกว่า “มาตรการแทนการดำเนินคดีอาญา (Diversion)”

ดังนั้นคำว่า “มาตรการแทนการดำเนินคดีอาญา” จึงหมายถึงวิธีการทุกชนิด ที่นำมาใช้แทนการร้องทุกข์ การจับกุม สอบสวน ฟ้องร้องพิจารณา คดี หรือลงโทษ ดังกล่าวข้างต้น

2. แนวคิดและเหตุผลการนำมาตรการแทนการดำเนินคดีมาใช้

ตามปกตินั้น การดำเนินการให้ผู้กระทำผิดได้รับโทษ ก็ถูกต้อง เป็นธรรม และเหมาะสมดี จึงมีบุคคลจำนวนไม่น้อยยึดมั่นว่าวิธีป้องกัน และ

*อัยการจังหวัดประจำกรม กอวิชากร สำนักงานอัยการสูงสุด

ปราบปรามอาชญากรรมให้ได้ผลอย่างจริงจังก็คือต้องดำเนินคดีอาญากับผู้ต้องหาหรือจำเลยโดยเคร่งครัดให้ครบขั้นตอน ของ “กระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธี” ซึ่งมีจะลงเอยโดยการลงโทษผู้ต้องหาให้สาสมกับความผิด อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงกลับปรากฏเสมอว่า บุคคลหลายคนซึ่งถูกกล่าวหาหรือฟ้องว่ากระทำความผิดอาญานั้นไม่เคยกระทำการผิดฝ่าฝืนกฎหมายใด ๆ มาก่อนเลยในชีวิต หรือไม่เคยแม้กระทั่งเป็นผู้มีความประพฤติในทางเสื่อมเสีย ยิ่งกว่านั้นบางคนก็อาจเป็นผู้ซึ่งเคยกระทำความดีช่วยเหลือสังคมมาก่อน แต่กลับต้องถูกดำเนินคดีและต้องโทษทางอาญา ซึ่งแม้จะเบาเพียงใดก็ตาม หรือแม้จะเป็นเพียงต้องคำพิพากษาให้รอการลงโทษ หรือรอการกำหนดโทษ ก็ถือว่าบุคคลนั้นได้ถูกประทับตราบาปจากสังคมเสียแล้ว การตอบแทนจากสังคมในลักษณะเช่นนี้โดยไม่เปิดโอกาส แก้ไขเยียวยา ประการอื่น ซึ่งอาจเป็นผลดีมากกว่า จึงน่าจะรุนแรงเกินไป และเป็นผลร้ายต่อทุกฝ่าย รวมทั้งสังคมเองที่จะได้เชื่อว่ามิอาชญากรหรือผู้ฝ่าฝืนกฎหมายเพิ่มขึ้นอีก 1 ราย จริงอยู่ แม้การลงโทษทางอาญาแก่ผู้กระทำความผิดกฎหมายบางประเภท เช่น อาชญากรโดยสันดาน ฆาตกรหรือผู้กระทำการโดยเจตนาชั่วร้ายอย่างชัดแจ้งเป็นสิ่งถูกต้อง และเหมาะสม เพราะย่อมไม่มีสุจริตชนผู้ใดพอใจที่จะเห็นผู้กระทำความผิดประเภทเหล่านี้ลอยนวลโดยไม่ถูกดำเนินคดีตามขั้นตอนของกฎหมาย แต่สภาพการณ์จะแตกต่างไปโดยสิ้นเชิง ถ้าผู้กระทำความผิดเป็นแต่เพียงผู้เมาสุรา, ดิตยาเสพติด, สภาพจิตไม่ปกติหรือโสเภณี ผู้หาเลี้ยงชีพ ซึ่งการให้การแก้ไขบำบัด หรือใช้มาตรการอื่น ๆ แทนการดำเนินคดีอาญาเพื่อลงโทษน่าจะเหมาะสมกว่า

สำหรับความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน การดำเนิน

คดีกับผู้ที่มีความประพฤติไม่ชอบมาพากลอันเกิดจากเจตนาชั่วร้าย (mens rea) โดยการฟ้องร้องลงโทษเป็นสิ่งถูกต้องสมควร แต่ถ้าพฤติการณ์แห่งคดีอยู่ในลักษณะก้ำกึ่งระหว่างความผิดทางอาญากับข้อพิพาททางแพ่ง เช่น การกระทำที่คาบเกี่ยวระหว่างข่มขืน ก่อโกง หรือ ผิดสัญญาตัวแทนหรือซื้อขาย บางครั้งก็ยากที่จะวินิจฉัยว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยได้กระทำความผิดอาญาหรือไม่เช่นนั้นหากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินคดี เช่น พนักงานอัยการ ยึดมั่นว่าจะต้องฟ้องคดีอาญาไว้ก่อนโดยไม่คำนึงถึงการดำเนินการอื่น ซึ่งอาจเป็นผลดีกว่าก็ไม่น่าจะถูกต้องเป็นธรรมต่อผู้ต้องหาหนัก แต่ในทางกลับกัน การจะสั่งไม่ฟ้องผู้ต้องหาและปล่อยไปโดยไม่ดำเนินการอะไรเสียเลย ก็อาจจะไม่ยุติธรรมกับผู้เสียหาย ฉะนั้นในกรณีเช่นนี้ หากได้มีการนำมาตรการแทนการดำเนินคดีบางประการ เช่น การประนีประนอมยอมความ หรือไกล่เกลี่ยคดี ก็น่าจะเป็นผลดีมากกว่า ส่วนการกระทำโดยประมาท ซึ่งกฎหมายถือเป็นความผิดทางอาญานั้นโดยมากผู้เสียหายมักมุ่งหวังได้รับการชดใช้ค่าเสียหาย ยิ่งกว่าประสงค์ให้ผู้กระทำความผิดถูกดำเนินคดีลงโทษ นอกจากนี้คดีเล็กน้อย ๆ เกี่ยวกับข้อพิพาทในชีวิตประจำวันของประชาชน ซึ่งมีจำนวนมาก และเกิดขึ้นเสมอ นั้น มักจะไม่คุ้มค่า ที่เจ้าพนักงานในกระบวนการยุติธรรม ต้องมาเสียเวลาดำเนินการ แทนที่จะได้ใช้เวลาให้กับคดีใหญ่อื่น ๆ ที่สำคัญกว่า ดังนั้น หากได้นำมาตรการอื่น ๆ เช่น การว่ากล่าวตักเตือน การขอรับมา หรือชดใช้ค่าเสียหายเป็นการทำขวัญ มาใช้ และระงับคดีเสีย ก็น่าจะเป็นทางเลือกแทนการดำเนินคดีอาญาที่เหมาะสมกว่า

๘. รูปแบบของวิธีการ

ซึ่งส่วนทางกับหลักทฤษฎีทฤษฎีใหม่ที่เป็นแนวความคิดจากการลงโทษ เพื่อตอบแทนหรือแก้แค้นมา

เป็นการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดและป้องกันสังคม

รวมถึงวิธีการทุกชนิดที่นำมาใช้ แทนขั้นตอนของ “กระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธี” วิธีดังกล่าวจึงอาจมีได้หลายรูปแบบ เช่น

3.1 การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท (Mediation)
การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท จะต้องมีคนกลางหรือบุคคลที่สามเข้ามามีบทบาทร่วมในการชักจูง ผู้เสียหายและผู้กระทำความผิด ให้หันหน้าเข้าหากันตลอดจนอาจจะต้องเป็นผู้เสนอแนะแนวทางแก้ไขข้อพิพาทซึ่งเป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย บุคคลที่เข้ามาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยนี้เรียกว่า “ผู้ไกล่เกลี่ย (Mediator)” การมีผู้ไกล่เกลี่ยเป็นลักษณะสำคัญทำให้วิธีการนี้แตกต่างไปจาก “การประนีประนอมยอมความ (Conciliation)” ซึ่งเกิดจากการเจรจาโดยตรงของคู่กรณีโดยไม่มีคนกลางเข้ามาเกี่ยวข้อง²

ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ผู้ไกล่เกลี่ยอาจเป็นบุคคลหรือองค์กรก็ได้ ขึ้นอยู่กับความยินยอมของคู่กรณี และระบบกฎหมายที่ใช้อยู่ว่าจะเปิดโอกาสให้เพียงใด เช่น ในประเทศอินเดีย กรณีพิพาททางอาญาระหว่างบุคคลครอบครัวเดียวกัน หรือเครือญาติกัน อาจได้รับการไกล่เกลี่ยจากสมาชิกอาวุโสของครอบครัว³ ในขณะที่ในประเทศโปแลนด์ ผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท คือ กลไกของสังคมในรูปแบบของคณะกรรมการ เรียกว่า “ตุลาการสังคม (Social Court)” ซึ่งเป็นคนละองค์กรกับศาลในความหมายของกระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธี ส่วนในประเทศไทยนั้น สำนักงานคุ้มครองสิทธิและช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน (สคช) สำนักงานอัยการสูงสุดได้ริเริ่มดำเนิน “โครงการประนีประนอมข้อพิพาท และอนุญาโตตุลาการระดับหมู่บ้าน (Local Conciliation and Arbitration)”

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 วิธิดำเนินการตามโครงการนี้มีลักษณะบางส่วนคล้ายคลึงกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเพียงแต่ใช้ชื่อแตกต่างกัน วัตถุประสงค์ของโครงการมุ่งหมายให้ “คณะกรรมการหมู่บ้าน” เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยในรูปแบบของ “คณะกรรมการประนีประนอมข้อพิพาท”

การไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ต้องอาศัยความยินยอมของคู่กรณี หากคู่กรณีไม่ยินยอมให้ไกล่เกลี่ย หรือไม่ตกลงกัน ก็ต้องดำเนินคดีตามแบบพิธีกันต่อไป ผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจชี้ขาดซึ่งแตกต่างจากอนุญาโตตุลาการในคดีอาญา ดังจะกล่าวต่อไป

3.2 การประนีประนอมยอมความ (Conciliation)
วิธีการนี้คล้ายคลึงกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ในแง่ที่ว่า หากการประนีประนอมยอมความกระทำสำเร็จ ก็จะมีการระงับการดำเนินคดีอาญากัน ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม และไม่ว่าการระงับการดำเนินคดีอาญานั้น จะได้รับการรับรองโดยกฎหมายหรือไม่ ส่วนที่แตกต่างไปจากการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก็คือ วิธีการแก้ปัญหาข้อพิพาทของคู่กรณีเกิดจากการเจรจาโดยตรงระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำความผิดโดยไม่มีคนกลางเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม บางครั้งการประนีประนอมยอมความอาจเป็นผลมาจากการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทก่อน หรือการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอาจเกิดจากความล้มเหลวในการเจรจากันเองของคู่กรณี ทำให้วิธีการทั้ง 2 อย่างนี้เคลื่อนกลืนกันไปจนแยกไม่ออก

ความสำเร็จในการประนีประนอมยอมความอาจนำไปสู่การระงับการนำกระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธีมาใช้ในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง เช่น ผู้เสียหาย

²อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านก็ไม่แยกข้อแตกต่างระหว่างการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทกับการประนีประนอมยอมความ โดยถือว่าวิธีการทั้ง 2 อย่างนี้เคลื่อนกลืนกันอยู่ในตัว

³ดู “India Diversion and Mediation” โดย Rajendra Saran Agarwal ในวารสาร *Revue Internationale De Droit Penal* 1983

⁴Section 436 S2. Poland Criminal Procedure Code 1969

หายอาจควั่นไม้ร้องทุกข์ต่อเจ้าพนักงาน การถอนฟ้องคดีอาญาในกรณีที่กฎหมายอนุญาตให้ผู้เสียหายฟ้องและถอนฟ้องเองได้หรือการยอมความกันตามที่กฎหมายกำหนด เป็นต้น

3.3 อนุญาโตตุลาการในคดีอาญา (Criminal Arbitration) เป็นวิธีการระงับข้อพิพาททางอาญา ซึ่งมีผลให้ถึงขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมตามแบบพิธี เช่นเดียวกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท แต่ต่างกันที่ระบบอนุญาโตตุลาการในคดีอาญานั้นให้อำนาจคนกลาง ซึ่งเรียกว่า “อนุญาโตตุลาการ (Arbitrator)” ซึ่งขาดข้อโต้แย้งระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำผิดซึ่งมีผลผูกพันคู่กรณีให้ปฏิบัติตามด้วย ในสหรัฐอเมริกา องค์การซึ่งทำหน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการคือ “สมาคมอนุญาโตตุลาการ (American Arbitration Association)”⁵ และ “สถาบันไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาท (Institute for Mediation and Resolution)”⁶ นั้นมีอำนาจรับผิดชอบการแก้ไขข้อขัดแย้งการทางอาญาของเอกชนด้วย⁷ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการชี้ขาดของอนุญาโตตุลาการเป็นการก้าวล่วงเข้าไปทำการแทนศาล ดังนั้นระบบอนุญาโตตุลาการในคดีอาญาจะใช้ได้หรือไม่กับคดีประเภทใด และการชี้ขาดดังกล่าวจะมีผลสมบูรณ์ตามกฎหมายเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างน้อย 2 ประการ คือความยินยอมของคู่กรณีและการเปิดช่องของกฎหมายของแต่ละประเทศ สำหรับประเทศไทยนั้นหากมีการนำระบบอนุญาโตตุลาการในคดีอาญามาใช้ ก็น่าจะทำได้เฉพาะกรณีความผิดอันยอมความได้เท่านั้น แต่ขณะนี้ยัง

ไม่มีกฎหมายว่าไว้โดยตรง

3.4 การชะลอการฟ้อง (Suspension of Prosecution) การชะลอการฟ้องเป็นมาตรการแทนการดำเนินคดีอาญา ซึ่งมีผู้สนใจ และน่าจะเป็นมาตรการที่เห็นผลจริงจังกมากที่สุด การชะลอการฟ้องเป็นมาตรการที่ให้อัยการหรือตำรวจแล้วแต่ระบบของกฎหมายเป็นผู้ใช้ดุลยพินิจในการระงับการดำเนินคดีกับผู้ต้องหาหรือจำเลยในชั้นศาลโดยเงื่อนไขและหลักเกณฑ์บางประการ แม้จะปรากฏหลักฐานค่อนข้างแน่ชัดว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยนั้นได้กระทำความผิดจริงก็ตาม ในบางประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา การชะลอการฟ้องอาจทำได้ทั้งในชั้นก่อนยื่นฟ้อง หรือได้ยื่นฟ้องแล้ว แต่คดีกำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาของศาล⁸ อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้ววัตถุประสงค์ของการชะลอการฟ้อง มักจะมุ่งไปที่ขั้นตอนก่อนยื่นฟ้องต่อศาล (Per-trial Stage) หากเป็นการระงับการดำเนินคดีหลังจากยื่นฟ้องต่อศาลแล้ว น่าจะเป็นเรื่องของการถอนฟ้อง (Withdrawal of Prosecution) เสียมากกว่า

ปัญหาว่าควรจะนำมาตรการชะลอการฟ้องมาใช้หรือไม่ก็จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งกันระหว่างผู้เห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยอยู่เสมอ จากการศึกษาศาสนาของสมาคมกฎหมายระหว่างประเทศ⁹ (International Congress of Penal Law) พบว่า นอกจากสาเหตุอื่น ๆ แล้ว ความแตกต่างกันระหว่าง “ระบบการฟ้องคดีโดยใช้ดุลยพินิจ (Principle of Opportunity)” ซึ่งให้อิสระอัยการที่จะใช้ดุลยพินิจได้กว้างขวางทุกแง่มุมในการตัดสินใจสั่งฟ้องหรือไม่ฟ้อง¹⁰ กับ “ระบบการฟ้องคดีโดยหลักนิติศาสตร์

⁵ รายงานการประชุมสภากฎหมายอาญาระหว่างประเทศ ครั้งที่ 13 ณ กรุงโคเกียว ประเทศญี่ปุ่น ระหว่างวันที่ 14-16 มีนาคม 1983

⁶ B. J. George, Jr. “Diversion and Mediation in U.S.A.” *Revue Internationale De Droit Penal*, 1983

⁷ รายงานการประชุมเตรียมการของสมาคมกฎหมายระหว่างประเทศ ปี 1983

⁸ ตัวอย่างของประเทศที่ใช้ระบบนี้คือประเทศโปแลนด์ ซึ่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาโปแลนด์ ปี 1969 ให้อำนาจอัยการใช้ดุลยพินิจสั่งไม่ฟ้องได้โดยอิสระหากเห็นว่าไม่เป็นความเสียหายแก่สังคม (Social Danger)

(Principle of Legality) ซึ่งอัยการสามารถสั่งไม่ฟ้องได้เฉพาะกรณีที่ยกานหลักฐานไม่เพียงพอก็เป็นปัจจัยสำคัญตัวหนึ่ง ซึ่งทำให้แนวโน้มของผู้เห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยในการนำมาตราการชะลอการฟ้องมาใช้แตกต่างกันไปในประเทศต่าง ๆ

3.5 มาตรการทางสังคมอื่นๆ ซึ่งมักจะไม่ใช่เป็นการ และการไม่มีกฎหมายรองรับโดยชัดแจ้ง แต่มีการนำมาใช้ในชนบทและท้องถิ่นบางแห่ง เช่น การขอขมา การทำขวัญ การว่ากล่าวตักเตือน การปรับไหม เป็นต้น นอกจากนี้ อาจจะมีกรณีที่เจ้าพนักงานไม่จับกุมดำเนินคดีผู้กระทำความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบางกรณีโดยใช้วิธีว่ากล่าวตักเตือนหรือคาดโทษแทนอยู่บ้างซึ่งก็ถือเป็นมาตรการแทนการดำเนินคดีอาญาเช่นกัน แม้จะไม่มีกฎหมายรองรับโดยตรงก็ตาม

4. บทสรุป

กล่าวโดยสรุปถือได้ว่า มาตรการแทนการดำเนินคดีอาญาเป็นทางเลือกทางใหม่เพื่อรองรับวิวัฒนาการของทฤษฎีการลงโทษซึ่งเปลี่ยนแปลงจากการแก้แค้น (Vengeance) เป็นการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิด (Rehabilitation) ซึ่งอาจพัฒนาให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญามากกว่าการยึดมั่นในระบบวิธีพิจารณาความอาญาดั้งเดิม หากได้รับความสนใจศึกษาค้นคว้าปรับปรุงวิธีการอย่างจริงจัง จนสามารถพิสูจน์ให้สังคมเห็นคุณค่าได้ในต่างประเทศ มาตรการแทนการดำเนินคดีอาญาได้รับการนำมาใช้โดยถูกต้องตามกฎหมายหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น โปแลนด์ เยอรมัน ฯลฯ โดยถือว่าเป็นมาตรการทางปฏิบัติ

ที่อำนวยความสะดวกแก่ผู้เกี่ยวข้อง ในด้านประหยัดค่าใช้จ่าย ประหยัดเวลาช่วยลดภาระอันไม่จำเป็นของเจ้าพนักงานในกระบวนการยุติธรรม และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดีโดยไม่ต้องถูกตราหน้าว่ามีประวัติเคยต้องโทษ รวมทั้งช่วยลดความแออัดของเรือนจำไปสู่การแตกแยกในสังคม

ส่วนในประเทศไทยนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2519 สำนักงานอัยการสูงสุด (กรมอัยการในขณะนั้น) ได้เคยเสนอแนวคิดริเริ่มให้นำ “มาตรการชะลอการฟ้อง” มาใช้กับความผิดอาญาบางประเภท ซึ่งผู้ต้องหาที่มีประวัติเป็นพลเมืองดีมาก่อน แต่กระทำความผิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ประมาท หรือกระทำความผิดในความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อให้โอกาสผู้ต้องหากลับตัวเป็นคนดีมีประโยชน์ต่อสังคม โดยเสนอเป็นร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา แต่ขณะที่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้อยู่ระหว่างการพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2521 ก็เกิดเหตุเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเสียก่อน ร่างกฎหมายดังกล่าวจึงยังมิทันได้รับการพิจารณา

ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางแนวคิดของวงการกฎหมายไทยได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวที่จะพัฒนาระบบงานบริหารยุติธรรมของไทยซึ่งเคยมีปัญหาผิดรูปแบบมาตลอด ให้เข้าสู่มาตรฐานของนานาอารยประเทศ แนวคิดเรื่อง “มาตรการแทนการดำเนินคดีอาญา” อาจจะได้มีการพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง และจะออกมาในรูปแบบใดเป็นเรื่องซึ่งต้องติดตามต่อไป ■■■

เรียบเรียงปรับปรุงจากบางส่วนของบทความเรื่อง Diversion and Mediation ของผู้เขียน ซึ่งได้รับการนำลงพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร Revue Internationale De Droit Penal ของสภาทนายความระหว่างประเทศ ฉบับที่ 50 NO. 3-4 ปี 1993